

Bollobás Enikő

A TÁRSADALMI NEM AZ AMERIKAI KULTÚRA ÉS IRODALOM OKTATÁSÁBAN

A több mint huszonöt éves egyetemi pályám során tartott kurzusaimban mindvégig jelen volt a társadalmi nem kérdése. Amerikai irodalmi, irodalom- és kultúraelméleti, illetve tágabb értelemben vett amerikanisztikai óráimat összekapcsolja a *gender* témája: az a szándék, hogy jobban megértssem és hallgatóimmal is jobban megértessem a nők által, a nőkről vagy a nők számára létrehozott kultúrákat, elsősorban az irodalmi szövegeket, a feminista elméleteket, valamint a nőket érintő, gyakran őket alkotó történelmi és társadalmi folyamatokat.

Az alábbiakban röviden összefoglalom oktatói pályám *gender*rel kapcsolatos aspektusait, érintve a társadalmi kontextus változásait, valamint az évek során bekövetkezett egyéb hangsúlyeltolódásokat. A rendszerváltás a *gender*-téma kezelésében és oktatásában is vízvonalstóként jelenik meg. Számomra a rendszerváltás többek között a tanítás és az aktivizmus kapcsolatának átértékelésében hozott változást: míg 1990 előtt a *gender* témájában folytatott oktatói működésemet áthatotta a társadalmi változás kikényszerítésének igénye, azaz a politikai aktivizmus, addig a kilencvenes évektől egyre inkább elfogadtam, hogy a szellemi szférából, így az egyetemi oktatásból csak jóval lassúbb – igaz, mélyrehatóbb – változások indíthatók. Persze a *gender* oktatása soha nem lesz politikamentes. Hiszen akármennyire objektív, elméleti és személytelen módon kezeljük is a tudományos problémákat, a társadalmi nem kérdése – főként az olyan történelmi terheket bíró régióban, mint a miénk – soha nem lesz kizárólag intellektuális problematika: oktatása révén – akár tetszik, akár nem – életek fognak megváltozni. A tanítás/aktivizmus dinamikájának változása

mellett nyilvánvaló az elmélet előtérbe kerülése. Ahogyan ugyanis politikai aktivizmusom kényszere csökkent, úgy nőtt – mind a magam, mind a hallgatók részéről – a tény- és szöveganyagot keretbe foglaló elmélet iránti igény. Az aktivizmus háttérbe szorulása és az elmélet térnyerése valószínűleg két okkal magyarázható: egyrészt a kilencvenes évekre Magyarországon is megjelent a feminista aktivista, aki az egyetemi oktatótól átvette ezeket a feladatokat, másrészt felmerült az igény, hogy a feminista stúdiumok a konkrét szövegek mellett az irodalmi-társadalmi-politikai szövegek törvényszerűségeit, általánosabb jellemzőit is segítsenek megérteni. A feminista irodalom- és kultúraelméletek ekképpen járulnak hozzá a körülöttünk észlelhető társadalmi folyamatok finomabb olvasatához, a női önértékelés megerősítéséhez és a nők „felhatalmazásához” (jobb híján így fordítom magyarra az angol *empowerment* szót), amikor is a nők nem életük elszenvedői és a férfiak világotolvasatainak passzív befogadói csupán, hanem életüket irányító aktív ágensek és szilárd társadalmi-politikai tényezők.

A nyolcvanas évek: ELTE, JATE

A mi nemzedékünk számára a nyolcvanas évek elején kezdődött a magyarországi feminizmus hőskora: ekkor még erősen működött az állami cenzúra, így a feminizmusról szóló írásaimat legfeljebb csak tudományos orgánumban közölhettem, amerikai feminista könyveimet 1982-ben Ferihegyen elkobozták, majd „véletlenül bezúzták”. Ugyanakkor egyetemi óráimra sikerült mindenféle „felforgató” gondolatot¹ becsempésznem – az amerikai polgárjogi mozgalomról, a pozitív diszkriminációról, az egyenlő esélyekről, a nemek társadalmi szegregációjáról, a reprodukív jogokról, a szexuális agresszióról, a családon belüli és a randevú-erőszakról, a szexuális szerepekről, a prostitúcióról stb. A nyolcvanas évek elején egyetemi tantervünkben nem volt külön rubrikája a női stúdiumoknak, így az általános amerikai országismereti és irodalmi kurzusok keretén belül, mintegy illegálisan tanítottam e témát.

1980-tól számos ilyen órát tartottam az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Nagy hangsúlyt helyeztem például arra, hogy az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozat mellett az 1848-ban Seneca Fallsban

A társadalmi nemek tudományának oktatása a magyar felsőoktatásban.
Szerk. Pető Andrea. Budapest: Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium, 2006. 22-28.

megszerkesztett, úgynevezett Női Függetlenségi Nyilatkozatot is olvassuk; hogy Emily Dickinson Walt Whitmannal azonos figyelmet kapjon; hogy Gertrude Stein ne szoruljon háttérbe a hallgatók közt oly népszerű F. Scott Fitzgerald mellett. Ma is jól emlékszem arra az országismereti órára, amikor a gyanakvó tanszékvezető képviselőjében váratlanul érkező „megfigyelő” jelenlétében két különösen érzékeny cikket elemeztünk: a radikális feminista *Bitch Manifestó*t és Ann Koedt tanulmányát a „vaginális orgazmus mítoszáról”. Mint később megtudtam, a tanszékvezető nem volt elragadtatva. De voltak másként emlékeztető órák is: így amikor Emily Dickinson sajátosan női epizemológiáját vitattuk meg, vagy amikor a Harriet Beecher Stowe-nál megjelenített női utópiát vagy a női rabszolga-elbeszéléseket boncolgattuk. A nőíró a férfiakkal egyenrangú művészként jelent meg, a nőalak pedig a férfiak által képviselt értékekkel vagy problémákkal azonos súlyú értékek vagy problémák hordozójaként. A hallgatók pedig, akik azelőtt nem igen szembesültek efféle kérdésekkel, olyannyira megdöbbenek, hogy egyet is értettek.

Jó esetben az egyetemi oktatás az oktató tudományos kutatásaira támaszkodik.² A korszakra jellemző módon a nyolcvanas évek elején megjelent tudományos írásaim kevésbé burkolt módon tárgyalják a társadalom nem kérdését az irodalomban, így például az Emily Dickinson, Sylvia Plath és Anne Sexton költészetében megjelenő női szerepek sajátosságait, s egy késő esti rádióműsorban még a feminista mozgalomról is beszélhettem. A „feminista téma” azonban csak a tudományos beszédmódon belül volt megtűrt; publicisztikáikkal hiába próbálkoztam a nagyobb példányszámú napilapoknál vagy hetilapoknál, ahol az állami cenzúra lankadatlan figyelemmel működött.

1985 és 1990 között a József Attila Tudományegyetemen (ma Szegedi Tudományegyetem) tanítottam, ahol az angol tanszék teljes nyíltsággal fogadta be a *gender*-témát. Az akkor induló amerikanisztikai speciális képzésen belül valójában legitimizálódott a női stúdiumok oktatása, s ekképp az általános áttekintő kurzusokon kívül tarthatam a női kultúrát, a nőírókat vagy a feminista gondolkodást a címükben is megjelenítő, direkt *gender*-kurzusokat is. A szovjet blokk országait lassan átható politikai olvadásnak is köszönhetően a hallgatókban egyre nagyobb lett az igény a pluralizmus és a radikalizmus gondolataira. A sors nagy adományának tekintem, hogy tanári pályám

kiemelkedő hallgatói nemzedékét taníthattam ekkor, akik a rendszer-változást előkészítő években páratlan fogékonysággal követelték ki az őket személyesen érintő stúdiumokat. Ezek az 1988 és 1990 között végző lelkes hallgatók alkották a feminista kurzusok magját, akik az ott kapott lendülettel feminista aktivistákként kezdtek tevékenykedni. Gimnáziumokba jártak, ahol a fogamzástól való védekezésről és fontosságáról beszéltek; az egyetemi hallgatók között közvélemény-kutatást készítették arról, ki hogyan látja a nők helyzetét és életlehetőségeit; pénzt gyűjtöttek, hogy taxival utazhassanak, s a kocsikban akkoriban gyakran kiragasztott meztelen női képekre rátapasztották saját, háziilag készített „Nem kell pornográfia” matricáikat (ezeket máig őrzöm). Külön szerencsénk volt, hogy ezekben az években nagy számú amerikai cserediák is tanult a szegedi egyetemen, akik a magyar diákokban még erősítették a női témák iránti érdeklődést. A JATE-Oregon programban éveken át tartottam kurzusokat a magyar társadalmi változásokról, amelyeken kiemelten kezeltem a nők helyzetét. 1989-ben úgy gondoltuk, elérkezett a politikai szervezkedés ideje is. Ekkor alakítottuk meg a Szegedi Feminista Csoportot, amely valójában egyetemi szervezkedés volt. Mint programnyilatkozatunkban fogalmaztunk, a tagok „többsége a szegedi József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának oktatói és hallgatói közül került ki, bár a csoportban jelen vannak más városok, intézmények és tudományterületek képviselői is”.³ Úgy éreztük, hogy a nagy politikai átalakulás sodrában létrejöhetnek a Magyarországon hiányzó polgárjogi mozgalmak.

A *gender*-témában ekkor született írásaim is nagyrészt politikai indíttatásúak voltak. Nyilatkozatokat, kiáltványokat írtam, újságcikket, amelyekben a nők helyzetével foglalkoztam, a magyar nők öntudatra ébredését remélve a politikai változásoktól; szembeszálltam feministaellenes megnyilvánulásokkal („feminista töviseket” küldve a feministákat nagyvonalúan „anyagyilkosoknak” nevező szerzőknek⁴); abortuszvitákban álltam a „magzatvédők” támadásait; politikai gyűléseken tartottam mozgósító előadásokat. A nők helyzete iránti médiafigyelem hirtelen megnőtt, s talán nem múlt el hét, hogy ne adtam volna interjút.⁵ Végül felkeltettük a nemzetközi nőszervezetek érdeklődését is, ami egyszer csak Washingtonba, Londonba, New Yorkba és Új-Delhibe röpített bennünket. De akármennyire történelmi kort éltünk is meg, valójában saját tudományos munkám sínylette meg e

mozgalmas éveket, s nem nagyon bántam, amikor négyéves diplomáciai szolgálat után 1994-ben visszatérhettem az egyetemi életbe.

1994-től: az ELTE és más egyetemek

A kilencvenes évek közepétől meglehetősen nagy számban oktattam *gender*-témájú kurzusokat; legtöbbjüket az ELTE Amerikanisztika Tanszékén, néhányat vendégoktatóként a Debreceni Egyetemen, az Oregoni, az Iowai és a finnországi Turku Egyetemen.

A hetvenes–nyolcvanas évekre tehető az amerikanisztika tudományának nagy episztémikus váltása, amikor a strukturalizmusban, illetve a modern episztémében gyökerező tudományszemléletet pluralistább, decentrált (vagy több központú), antihegemonikus paradigma váltotta föl, s a mítosz-és-szimbólum-iskola megrajzolta nagy metanarratívák helyére többhangú, széttartó és posztkoloniális narratívák léptek.⁶ Az úgynevezett új amerikanisztikának ez a posztstrukturalista-posztmodern-multikulturális-poszthegegonisztikus kontextusa kiemelt helyet biztosít a *gender* témájának. Minthogy oktatói és tudományos tevékenységemet egyaránt az „új amerikanista” szemlélet vezérli,⁷ amerikai kultúra- és irodalomtörténeti, valamint elméleti kurzusaimat úgy tervezem meg, hogy vagy számottevő *gender*-szegmenssel rendelkezzenek, vagy kifejezetten *gender*-fókuszúak legyenek. Külön kurzust szentelek a női modernizmusnak, a kortárs női prózaíróknak és költőknek, illetve a női posztmoderneknek, míg áttekintő irodalmi előadásaimon azonos mértékben tárgyalom a férfi és a női szerzőket.⁸ Meggyőződésem, hogy a magyar egyetemeken is a kurrens kibővített irodalmi kánont kell oktatnunk, amely egyenlően válogat a különböző etnikumú, bőrszínű, nemű és szexuális orientáltságú szerzők között.

A feminista irodalom- és kultúraelméletek kiemelt szerepet kapnak az alapképzésben, illetve a doktori képzésben hirdetett elméleti áttekintő kurzusaimban. A feminizmust a posztstrukturalizmus, a posztmodernizmus, a dekonstrukció, illetve a *queer*-elméletek kontextusába helyezve tekintjük át többek között a francia feminizmus alapszövegeit (Cixous, Irigaray, Kristeva, Wittig), tanulmányozzuk az identitás és szubjektivitás antiesszencialista és performatív elmé-

leteit (Riviere, de Lauretis, Butler, Fuss, Sedgwick), vizsgáljuk a vágy, a tekintet, a test és a szexualitás elméleteit (Cixous, Mulvey, Braidotti, Bordo, Grosz, Sedgwick), elemezzük a diskurzus, a hatalom és a tekintély témáit (Millett, Foucault, Butler, Sedgwick) vagy feltérképezzük az afro-amerikai feminizmust és a posztkoloniális megközelítések egyéb felvetéseit (Barbara és Valerie Smith, Morrison, Spivak, Hooks, Anzaldúa, Davies).

Tapasztalataim az mutatják, hogy a magyar egyetemi hallgatók a korábbi nemzedékekhez képest jóval fogékonyabbak a feminista elméletekre. Ez érvényes mindkét nemre, nemcsak a bölcsészhallgatók körülbőlül 70 százalékát kitevő nőkre. Minthogy régóta figyelem a diákság körében fel-felbukkanó feministákat és „ellenfeministákat”, elmondhatom: az arányok igen sokat változtak az évek során. Míg a korábbi évfolyamokban szinte mindig volt egy-egy ügyeletes szexista, aki nagy hanggal – és a néhány „lány” körében elért népszerűségétől hajtva – hirdette meglehetősen kezdetleges gondolatait, addig a szexizmus manapság alig hallat magáról; ha élnek is a gondolatok, nem kapnak teret. S a hallgatók egyre igényesebbek: nem elégszenek meg a női témák felvetésével, ha ahhoz naiv, elméletileg nem megalapozott olvasatok társulnak, hanem szinte kikövetelik a szöveg- és világvilágolvasatokhoz használható módszertani és elméleti eszközöket. A feminista stúdiumoktól azt várják, hogy saját élethelyzeteikben is hasznukat vegyék, s hogy segítségükkel maguk irányíthassák életüket. Minden évben több végzős hallgató írja szakdolgozatát *gender*rel kapcsolatos irodalomkritikai vagy -elméleti témákban. A stúdiumaikban felfedezett ideálokat – például a helyzetek cselekvő irányításáról vagy a személyes önrendelkezésről – a maguk életében is igyekeznek megvalósítani, s középiskolai tanárként, kiadói szerkesztőként, riporterként, kormánytisztviselőként vagy főiskolai oktatóként terjesztik is e gondolatokat.

JEGYZETEK

- 1 A hatóságok valóban felforgatónak ítélték e gondolatokat; ez derül ki a rólam készült állambiztonsági jelentésekből is.
- 2 A *gender*-témában megjelent publikációim teljes listáját lásd honlapomon: www.bollobas.hu/eniko.

- 3 A Szegedi Feminista Csoport Programnyilatkozatát lásd honlapomon: www.bollobas.hu/eniko.
- 4 Feminista tövisek Fekete Gyulának, *Hitel* 13(1989), 52–53.
- 5 Az ekkor megjelent interjúk közül lásd például CHIKÁN Ágnes, Gyerekkorom óta feminista vagyok. Bollobás Enikő szerencsés csillagzata, *Nők világa*, II/25, 1990. június 20., 12–13; Petra WEBER, Women: Underpaid and Overburdened, *The Hungarian Observer*, 1990/5, 28–29; Lesley ABDELA, Testing the Winds of Change: What has the Hungarian Revolution Really Done for Women?, *The Guardian* (London), 1990. március 27., 17; Slavenka DRAKULIĆ, Glasne žene Glasnosti, *Svijet* (Zágráb), XXXVII(1990), 10–12; CHIKÁN Ágnes, Feministák Szegeden. A nőnek hallgass a neve...!?, *Csongrádi Hírlap* 1990. március; MÁROK Tamás, „Gyanús ez a kedvesség!”, Feminista csoport Szegeden, *Szegedi Egyetem*, 1990. március; Párhuzamos interjú: Szép lehetsz, de okos is! A Boróka-csoportról: FARAGÓ József, „Tűzhely vagy munkahely?” – CHIKÁN Ágnes, „Szüljek, ne szüljek?”, *Népszabadság*, 1990. január 11.
- 6 Az új amerikanisztika paradigmaváltásáról lásd az *American Quarterly*-ben megjelent tanulmányomat: Dangerous Liaisons: Politics and Epistemology in Post-Cold War American Studies, *American Quarterly*, 54/4, 2002. december, 563–579.
- 7 Az amerikai irodalom multikulturális és többközpontú kánonját részletesen mutatom be nemrég megjelent irodalomtörténetemben: *Az amerikai irodalom története*, Budapest, Osiris, 2005, 874.
- 8 Kurzusaim részletes tematikája és olvasmányjegyzéke megtalálható a honlapomon: www.bollobas.hu/eniko.